

IRIZPIDEA

(Jaime Balmes'en "EL CRITERIO" Jose Zinkunegik euskeratuta)

Urte mordo da egun bat antolatu zutela, euskal-jardunaldi batzuetan eleiz-gizonak azken urteetan, Liturgia berria euskeratzen egindako lana aurkezteko. Batzuen eta besteen itzaldi eta txostenak entzun ziranean, ondoren entzuleei etorri zitzairen itz egiteko txanda. Besteak beste, an ziran bi politiko: lrujo eta Monzon jaunak. Guztiak ixildu ziranean, Monzon jaunak artu zuen bere aldia, eta, labur esateko, gutxi gora bera, auxe izan zan esan zuanaren mamia: "Emen atsegiñez entzun eta ikasi degu eleizgizonek euskeraren alde egin duten eta egiten duten lana. Euskerak bizirik badirau, neurri eder baten elizgizonei zor izan zaie. Orain ara nik neure buruari egiten diodan gogoeta eta galdera: Elizgizonek berena duten sailean egindako lan aín txalogarri eta eskertzekoa gure izkuntzaren bizigarri izan baldin bada, zer egin dugu eta zer egiten dugu besteok, lege-gizon, osalari eta gaiñerakook? Zein bere sailean saiatu izan bagiña euskera lantzen elizgizonek egin duten aínean, gure euskera maiteak bestelako bizia izango zuen leen eta izango luke gaur, ezbairik gabe. Zer egin dugu besteok eta zer ez dugu egin bearko geureak ditugun sailletan?"

Zinkunegi jaunak, Monzonek baiño lenago egin zion gogoeta ori bere buruari. Eta ala, gaztetarik, 1916n asi zan idazten eta, aín zuzen, osalariari egokionez, osasun-gaiak euskeraz erabilten. Non? Nire ustez gutxik ezagutzen duten eta Bilbon argitaratzen zuten "Euzko-Deya" aldizkarian.

Gaur zenbatek ote dakite aldizkari orren berririk, iñoiz izan danik ere? Ez dakite urte aietako idazle askok bialtzen zituztela beren euskal-lantxoak aldizkari orretara. Besteak bete, Elzo-Azpiazuk, Larrekok, Lizardik eta Zarautzko Sabiñek, Kirikiñok eta abar luze batek. "Euzko-Deya" onek bi aldi izan zituen: lenengoa 1916tik 1920rako eta bigarrena 1921 tik 1923 raiñokoa, Primo de Rivera jeneralak debekatu zuen arie. Eta lenengo aldian, lenengo zenbakian ageriu zan aldizkari orretan Zinkunegiren izena, eta osalariari zegokion gaiak azaltzeko, andik aurrerako zenbakietan egingo zuen bezela.

Zinkunegi aize berriak ekartzera zetorren euskal-alorrera. Bakoitzak bere sailla, ongien ezagutzen duen sailla jorratu eta landu bear zala uste du berak. Ori da bakoitzarentzat egitekorik egoki eta bearrezkoena. Ori egin du "Euzko Deya"ren lenengo aldian. Eta irizpide ori berori dauka bigarren aldian 1921 n idatzi zuen lan batean. Bere itzez esan dezadan: "Edozein sailletan, orain emen eta gero an jardutea ez da egoki. Landa berean izan arren, sailak idekeak (ez-berdiñak) dira eta sail bakoitzean lankizun bereziak daude. Gizon orok ez dute gaitasun berdiña edozein lanetarako... Aberriak landubearrak dauzkan sailletan gure gaitasunari, gure ikasketai eta e⁹ uneroko lanai ongien dagokiena aukeratu bear degu, gure izerdia naroa izan dedintzat. Osalariarentzat bada sail berezirik, egokirik".

Orra Zinkunegi idazlearen eta osalariaren irizpidea. Eta orra zergatik nere ustez, osasun gaiak lantzen eta aztertzen aritu zan onek, berez bezela gogoaren osasuna zaintzeko eta gogoaren okerrak eta okerbideak zuzentzeko argibideak ematera jo zuen. Orretarako Balmes katalanaren El Criterio euskerara itzultzea, euskerara aldatzea gauza egokia iruditzen zitzaion.

Euskal-Esnalea aldizkarian zatika emango du bere lana 1918n asi eta 1924n amaituko duen arte. Bere asmoak burutzeko, Zinkunegik ez zuen aukera txarra egin. Gizonari bere gogoko indarrak egia zuzen aurkitzen eta bizitzako sail guztietan gizon jokatzeko irakasteko, liburu gutxi egokiagorik Balmesen liburu ori baiño. Ala uste du Zinkunegik eta ala uste izan dute gizon argi askok.

Nor da, baiña, Balmes eta zer da berak idatzi zuen El Criterio liburua? Esan ditzaun itz gutxi batzuk, bi galdera auel nolabaiteko erantzuna emateko.

Balmes, apaiz katalana, ez degu esango izenez beintzat naiko ezaguna ez danik. Urte zalaparta batzuetan jaio eta bizitzea gertatu zitzaion: Vich'en, Barcelonako errian jaioa, 1810, eta bertan 1848 urtean illa. Bizi laburra urtez, baiña bai luzea ere, egin zituen eta idatzi zituen lanez. Bere gaztetako urteak irakurten, ikasten eta irakasten eman zituen eta azkenengo zortzi urteetan izugarrizko lana egin zuen bere argiak jakintza-sail askotara ixurizen, filosofiatik asi eta politika sailletaraño. Adimen argi eta zorrotzdun gizona zan bera, oroimen andi eta zabalekoa. Amar milla liburu-ren kapituluaren zerrenda osoa emateko gai zala erakutsi zuen bein, Parisen frantzes batek egiaztatu zuen bezela. Eta Balmesek bein ikasiak buruan ongi sailkatuak zeuzkan, eta ez batere naas-maas. Bizi guztian irauan zion jakingaiak sakonago eta errotikago ikasteko eta argitzeko griñak, ikasitakoak gero bere idazlan eta aldizkarietara zabaltzen saiatzeko. Kataluñan ikasia naikoa ez zuela, egotaldi luzea egin zuen Parisen, Europako filosofia eta pentsakera berriez jabetzen. Ikasteari ez zion ematen jakiten utsean bertan goxo egiteko, ez ikastetxeetan irakasteko ere. Jakitea Balmesentzat aldian aldiko gizartearen arazoak eta goraberak argitzeko erabili bear da. Danetik egingo du berak: ikastetxeetan irakatsi, filosofi-liburuak atera, gizarteko eta politikako gaiak sakon aztertzeo aldizkariak sortu; baiña politikarietan sartu bageko lanak idatziko ditu, alderdi guztien gaiñetik egatuko da beti, batzuen eta besteen uts eta gezurrak salatuz, guztien alde onak aintzat artuz. Lan ori lasaiago eta erosoago egiteko, nai zuenean eta bear zuenean, bazekien inguruko zaparradei iges egiñez, nonbaiteko toki ezkutuen batean sartzen, an, beste iñor munduan ezba-litz bezela, gauzak baketsuago eta astiroago aztertu eta auznartzeko.

Orixe gertatu zitzaion 1843 garrean, Espartero Agintaritzatik bota zutenean, Barcelona, burruka eta iskanbil gogorra sortuta, bonba-otsen artean zegoenetako egunetan, urte artako udazkenean. Balmesek, guztien ixilik billatu zuen Prat de Dalt'en, Barcelonatik zetozkion bonba otsak entzuten zituen bitartean, gogoa bere auznar-lanean murgildurik zeukala, ia libururik bat ere gabe, Urriaren lenetik azaroaren 21 ra, an idatziko du, asi ta buka, ain epe laburrean bere liburu ederra: El Criterio izenekoa. Liburuaren gaia, antza, aurretiaz ondo gogoan erabillia eta auznartua zuen. Ez zitzaion, bestela, liburu ain biribilla aterako.

Egia zer dan, egia billatu eta jasotzeko zenbat eta nolako bideak ditugun, gauze-tan eta gertaeretan non dan, egia zuzen ikusteak eta ulertzeak gure adimenarentzat nolako garrantzia duen; gure zentzuen bidez aurkitu eta ikusi gertakien egia edo ta adimenaren bidez aurkitzen deguna zuzen ezagutzeko nolako eragozpenak izan ditzakegun, irudimenak nola lilluratu gintzazken eta gure griñak nola itsutu: guztiori saillean eta adibide egokiz argitu eta erakusten du Balmesek liburuan. Adimenak egia eta gezurra bereizten, gauzak argi eta garbi ulertzen eta jasoten jakin bear du, eta oker ikusi eta ez ulertzeko arriskuei alde egiten ikasi; aurre-iritziak utzi; griñak lilluraturik gezurrera edo okerrera eramane ez dezaten zur eta esna ibili, norbere burua aztertzen jakin, eta egiaren argiari atek zabal utzi.

Gero, badaude besteen esaneti eta lekukotasunetik jaso bear ditugun gauza asko ere. Urrutiko erri eta bazterren berri munduan zearreko ibiltarien lumatik edo esanetatik datorkigu. Zertan eta noraiño dira sinisgarri jakin bear. Iraitzean, egotaldi luzerik egin gabe, erriz erri ibilteak ez du ematen erri bakoitza sakon ezagutzeko aukerarik. Ibiltariak ikusi dituen gauza asko bere irudimenaz puztu eta anditu egin ditzazke.

Edo geien batean, ikusi dituen erri, erritarren eta bazterren azaleko itxura ematen jakin dezake; baiña erritarren barruan sartu eta aien barrukoa ulertzen jakin gabe. Irakurle zurrak dana bereizten jakin bearko du, zer dan idazleak bere burutik asmatua eta zer dan egiazkotzat sinistekoa.

Antziñako gertaeren berri edestilariak ematen dute. Ez dira izaten guztiak neurri bardiñean sinisgarri. Ez gertaeren aldetik, etz ez edestilariaren iritzien aldetik. Gazetalaritza izan da Balmes eta gazetalarien jokabide oker askoren berri zekiena. Gazetalaritza ez ornen daukagu askotan egia-oren iturri garbirik. Alderdikeriak askotan urruntzen du gazetalaria egia-oren bidetik, bai gertatuak izan ez diran bezela kalera-tuaz, edo ta erdizka esanez edo alderdien bat ixilduz.

Azkenez, egia-oren eta gezurraren arazoa ez da jakite-ezjakite utsezkoa. Egia-oren gizonaren gidari izan bear du bere bizian. Gizona ez du jakite utsak gizon egiten. Ekintzak esango du nolako gizon dan. Eta Balmesen liburuak orretan ere gidari eta bide-erakusle izan nai du. Zein bizibide artu, nolako elburuetara jo, nolako ekintze-tan sartu, nok bere barruko indar eta griñak nola zuzendu eta ezi, nolako garrez elburu zuzenetara eta garbietara bizia zuzentzen ikasi. Gai guzti auetan Balmesek ematen dituen argibideak liburuak onuratsuko eta irakurgaiako egiten dute batez ere ikasurteetan bizi diranentzat. Gaurko egunetako pentsalari askoren iritziz ere, nok bere burua ezagutzen eta adimena zuzen erabiltzen jakiteko, gzonari gizona-ko egiten irakasteko, ez ornen da liburu egokiagorik asko idatzi. Guztia irakurgarri-ago eta atsegingarriago egiteko, idazleak bere irakatsiak gertakariz eta adibide arri-garriz omitu ditu. Gizonari egia billatzen, erlijioan, gizartean, politikan eta gaiñerako arremantetan zuzen ibiltzen laguntzeko egia-oren dan liburuak da. Orain mende eta erdi egia-oren dan arren, gaurko egunetan ere bada liburu oso baliotsuztat daukan gizon jakintsurik. Europako Ikastetxe Nagusitako irakaskintzaren berri ongi zekien Aita Errandonea euskaldunak eta berak esana da onako au: "Zentzun onaren araudia edo esku liburuak dan au, berak ezagutu zuen Alemaniako irakasle batek Unibersita-tean sartu aurreko ikasurtea egiten zutenei irakurri, ikasi eta idatziz laburtu erazi egi-ten zien". Lenengoz argitara berritan, zoraturik esan ornen zuen Barzelonako irakas-le jakintsu batek: "Zorioneko bonbaketa, au bezelako liburu ederra ekarri diguna". Europako izkuntza askotara itzulia izatea merezi izan du.

Barkatu baldin Balmesen berri ematen geiegi luzatu banaiz. Esan dedanetik, gau-za bat gelditzen da argi: J. Zinkunegik ez zuela aukera txarra egin, apaiz katalan onen liburuak euskeratzeko lana bere gain artu zuenean. Zatika zatika noiz eta non argitara eman zuen lentinego entzun dezute: 1918tik 1924ra "Euskal-Esnalea" aldizkarian. IRIZPIDEA jarri zion izenburutzat. Beste izkuntza batzuetara ez zuten ain itzez itz itzuli: **Gogoia lantzeko antzea**, edo **Egia ezagutzeko bidea** eta ola.

"Euskal-Esnalea" k atsegiñezko ongi etorria egin zion: "Lan arduratsu eta txaloga-ria auxe: asko poztu gaituena. Gogo-gogoz argitaratuko degu eta Euskal-Esna-lea'koak poz pozik irakurriko dute noski. Eta "Eusko-Deya"tik, bi urte lenago asita Zinkunegi idazle laguntzaille zuen aldizkaritik, gogoia berotzeko eta aurrera jarraitze-ko itzez agurtu zuten: "Bide orretatik jarraitu, aberri-elia biar dan lekura jasoteko". Eta etorri zitzaizkioken esames eta erausiai aurretiaz erantzuteko bezela, onela esan-ten zioten: "Olako idazkiak ez dira edonok ulerizeko... Ala, uste dozu erdaldun guz-tiak ulertzen dabela El Criterio au, erderaz egonarren? Emon idatzi ori edozein espa-ñarrei eta "ez dot ulertzen" esango dautzue geienak".

IRIZPIDEA euskerazko au ez da atera Euskal-Esnalea aldizkariaren orrietatik kan-pora. Liburu egia-oren, gaur agertzen zaigu, Zinkunegi zanaren jaiotzako eungarren urie onetan. Zor zaion omenaldia eginnai izan zaio euskeratzaille azkarrari.

Liburuaren mamiari dagokionez, arestian esan degu zerbait. Euskeratzaillearen lanaz, zer esan? Euskerazko **Irizpidea** liburu au, orain irurogeita amar urte euskal idazle askoren artean zerabilten euskeraren lekuko ikusten dut nik. Eta ori bi aldeta-

tik, gutxienez Gaiaren aldetik eta euskeraren aldetik. Gaiaren aldetik, nolako joera erakusten digun, asieran esan det nolako arrak eta garrak eragiñik zebillen Zinkunegi gaztea, euskera edozein jakintza-maillan erabilteko gai egin bearrez. Zinkunegi'rekin batean Euzko-Deyan bere idazle-asikiñak eman zituen Lizardiren geroago-ko itzez esateko, jakintza-arlo guztiak nai dira euskeraz:

Baiña nik, izkuntza larreakoa,
nai aunak ere noranaikoa,
iakite egoek igoa,
adiña zar, berri gogoa.

Izkuntza lerrokoa, landu gabea dela euskera? Axular ezkerro, ainbat aldiz esan izan dana esan bearke degu: Landu gabea izate ori ez dala izan euskeraren errua, euskaldunena baizik. Norbere alperkeria zuritzeko, errua besteei egozte gaugarik errezena da. Monzonek ondo ikusi eta esan zuenez, elizgizonez besterik bada euskaldunen artean, euskerak gutxi landua izanaren errudun danik. Zinkunegik ere ongi ikusi eta aitortu zuen euskaldun eskolatu askoren zabarkeria. Eta pekatu ori garbitzeko, lanean jarri zan bera berez zuen arloa lantzen, gorputzaren gaitzaz sendabideak euskeraz ematen. Eta gorputzarenak bakarrik ez, gogoaren gaitzak sendatzeko lanetan ere sartuko da, au ere ez baita goi-eskoladun baten arlotik kanpo gelditzen dana. Eta ez du naikoa izan besteai bidea erakustea; bera egin da bere irakatsien jarraitzaille eta egille. Osalariak gure ariean euskera lantzen geien nabarmendu diranak izan ba dira be, Zinkunegi jauna bide orretan eredu izan dala argi dago; egille eta eragille, bide erakusle eta zuzpertzaille. Ori, gaiaren aldetik.

Euskeraren aldetik, Zinkunegiren lanak garai artako giroa erakusten du. Esan bearrik ez, orduko joera eta giroa euskera garbizaleena zala. Idazleak euskera garbi eta jatorra nai dute, eta itz berririk bear dutenean, nekez joko dute inguruko erdertara. Al dutela, euskeraren beraren erroetara dijoaz, itz berriak sortzeko. Ori da Zinjoera ere. Ortara jo du euskera gaurkotu eta jakintza —maillakotu bearrez. Kezkarik agertzen du noizik bein, okerreko bidea artu ez ote duen, laster ikusiko degunez Baiña esan dan bidea artu duela ez dago zalantzarik.

Gaur badakigu beste joera bat so rtu dala eta indar artzen ari dala: euskera kulto eta urbanoaren joera. Joera au, nik uste, nolabait aldi guztietako euskal idazleena izan dala. Baiña bakoitzak ori lortzeko zein eta zelako bidea artzen duen, or da batzuen eta besteen arteko aldea. Esaterako, joan dan mendeko idazle batzuk euskera landua eta baserri-kutsu gitxiagokoa egiteko Larramendiren Iztegiara jo eta Iztegi artako itzez josten zuten idazten zutena. Zinkunegi'ren egunak orduko ikusi zan bide orren okerra. Larramendiren Iztegi itz asko Larramendik asmatuak ziran, eta ala-ola asmatuak gaiñera. Ori ikusita, joan dan mendearen azkenerako, euskal kutsu geiagoko itzak, itz berriak so rtzen saiatuko dira iztegi gille eta idazle asko. Gaur beste giro batek gaiña artu bear duela dirudi. Inguruko izkuntza eta iztegi guztietatik artuta, inguruko erdera guztien itzak txertatu nai dizkiogu euskerari. Eta askotan erderarik garbienekoak ere ez, bai erdal-gaiztozkoak. Olaxe nai degu euskera aberastu, kultotu, modernotu, urbanotu. Eta askotan geure geureak ditugun itz eta esae-ra asko baztertu, gaizki ulertutako erdal-itz eta erdal-gaiztoz aberastu, jatoritu eta gaurkotu nai dogu euskera. Egunkarietan eta kaleetan iraku rten diran ainbat lan eta txartel lekuko. Noiz sartu bear ote gera zentzun obeko bideetan?

Zinkunegi berak, oar batean irakurleari autortzen zionez, Balmesen liburua euske artean gure izkuntzan erabili gabeko itz batzuk asmatzen edo aurkitzen saiatu bear izan du. Korapillo ori askatzeko, erdal-itza bera artu zezakela dio; orixe egin eta kito. Ala sortutako itzak ez-ezagunak izango dirala? Baiña beste izkuntzetan ere ez ote da berdin gertatzen? Jakintza-gaietan erabiltzen diran itzak azaldu eta

argitu bearra izaten omen dute ongi ulertzeko. Eta Zinkunegik bertan eman du erabili dituen itz batzuen argibidea eta azalpena. Ez dauzka berak akats gabekotzat eta apalik autortu du obeak agertu arteraño baizik ez dituela erabiliko. Urrengo batean beste itz-berri zerrenda bat dakar eta berdin dio: berak sortuak dirala-ta, jakintsuagoak besterik erabagi artean erabiliko dituela.

Itz batzuk, orraitio, ez det esango gaizki asmatu eta egokitu dituenik. Esateko, **gauzaldeko**, objetivo esateko eta **norberaldeko**, subjektivo adieraztekor Beste batzuk, nola nai ere, jakintsuagoen eskuetan uzten ditu. Eta apaltasun au eskertzekoa da. Itz berrien gorabera orretan, ez dago bera bere iritziak iñori ere gaiñetik ezartzerara. Orren apalik datorren oni eta lenengo aldiz itzul saioetan sartu zen oni, nor egingo dio kritika gogorrik?

Zinkunegik, beretik ari danean, euskera argi, ulerterraz eta ixuri onekoa du. Oraingo lan au gaztetako lana du; eta gaia euskeraz jorratu eta landu gabea duenez, eta euskeratzailea erdal itzei lotuegi ibilli danez, irakurtzeko gogor samarra izango zaio irakurle askori. Nola nai ere, esker onez artzea merezi du artan jarri duen ardura eta euskaldunai eman nai izan dien laguntza.

Euskal-Esnalea aldizkarian lanari azkena eman zionean, Itzultzaileak erantzi zizkion itzekin eman nai diot nere jardunari azkena: "Urte asko dira, amabost edo geiagoko, Gaztelako goituri batean arratsalde batez, adiskide eta ikaskide batekin egurazten nenbillen. Euzkotarrak biok. Nere lagunak ez ekian euskerarik.rr Bera euskera ikastera zirikatu nairik asi nintzanr Alako batean, bion adiskide zan beste euskera ez ekian, baiña ikasten gogor ziarduan euskotar bat jarri nion eredutzatr Nere laguntza eskiñi nion. Amaika gogarpen egin nizkion. Guztiak alperrik. Nik zenbat ate, ark ainbeste maratilla. Ari ta ari, nardaberako esan zidan berak euskera ikasiko zuala, baiña Kimistia eta Osakiztia eta beste orrelako yakidi-idaztiak euskeraz idatziko diranean. Bere apeta ulertu nuan... Ordura baiño len eta ordu ezkeroztik orrelako ergelkeriak entzun izan ditut bein baiño geiagotan. Ez det orde a inbesteko miñik artu eta min ura izan zan orain bukatu dutan lan onen yatorria. Ordutixe artu nuan yakidi gairen batetzaz idazteko asmoa, orrelako argalkeriai itzez baiño egiñez erantzutea euskerarentzat obaritsuago izango zala iritzita.

Geroztik yakidi batzuetako gaietzazko idazkiak or-emen argitaldu ditut. Orrekin ez nintzan asebetetzen orde. Eta lan sakon, eder eta onuragarri bat yo nuan begiz. Bein baiño geiagotan atsegiñez eta onuraz irakurritako **El Criterio**, Balmes jakintsu andiaren lan ospatsua, yakintsu batek zuzenki "gogoaren zuzenbide egiazkoa" deitu ziona... Bera euskeraz yartzera izango zan ergel aientzat erantzunik onena, nere ustez...

Orain bukatutako IRIZPIDEA au argitaltzen asi nintzan ezkeroko askok galdetu izan ditare, artu nuan lan onen zergatia: idatzitako lerroak izan bitez aiei eta beste guztiak erantzuteko. Euskeratze au ain aldin aundikoa ez dala ta akats asko ta ugari dauzkalaa bai dakit. Baiña beste irabazirik ezear, tarteka, artu-utzika, beste lan askoren artean, nere yolas-orduak zatitxo bat kenduaz, gure euskera kutunari biotz biotzez egindako opari txatxarrena izango da beintzat".

Ager dezaiozun guk Errezilen egiten diogun omenaldi onetan, euskerari opari au egin nai izan dion errezildar langilleari geure esker on tazintzoena.

Lino Akesolo